

Тэма 2.4 Беларусь у савецка-польскіх адносінах 1932–1938 гг.

План

1. Палітыка Польшчы ў дачыненні да Заходняй Беларусі.
2. Змены ў савецкай палітыцы ў дачыненні да беларускага руху і КПЗБ.
3. Крокі СССР па стварэнню сістэмы калектыўнай бяспекі, віленскае пытанне, судзецкі крызіс і Беларусь.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 14 т. – М. : Наука, 1969. – Т. 6. – 432 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.)
Зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2012. – Т. 2. – 368 с.

История международных отношений / Под ред. А. В. Шапиро : в 4-х частях. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2. – 392 с.

Лазько, Р. Р. Перад патопам: еўрапейская палітыка Польшчы (1932–1939). / Р. Р. Лазько. – Мінск: БДУ, 2000. – 355 с.

Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в советско-польских отношениях: Научное издание / Под общ. ред. А. В. Торкунова, А. Д. Ротфельда. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 823 с.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мн. : “Беларуская новавука”, 2012. – Кн. 1. – 588 с.

Гісторыя Беларусі : у 6 т.– Мінск: «Современная школа», «Экоперспектива», 2007. – Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. – 616 с.

Матвеев, Г. Ф. Пилсудский / Г. Ф. Матвеев. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 474 с.

Яжборовская, И. С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И. С. Яжборовская, В. С. Парсаданова. – М. : Akademia, 2005. – 404 с.

1. Палітыка Польшчы ў дачыненні да Заходняй Беларусі. Заклучэнне савецка-польскага дагавора аб ненападзе не прывяло да карэнных змен да лепшага ў польска-савецкіх адносінах. Савецкія дыпламаты не верылі ў трываласць курса Польшчы на паляпшэнне адносін з СССР. Пры гэтым яны зыходзілі з абазначыўшайся перспектывы польска-германскага збліжэння. Масква лічыла, што яно можа адбыцца на аснове ўзаемных тэрытарыяльных кампенсацый за кошт трэціх краін, у тым ліку – СССР.

Нягледзячы на заключэнне дагавора аб ненападзе польскія кіруючыя колы лічылі цалкам верагоднай вайну з СССР. Пры гэтым Заходняя Беларусь разглядалася як важнейшы тэатр гэтай вайны. Польская ваенная і палітычная эліта ў 1930-я гг. лічыла, што для Польшчы вайна з СССР можа быць толькі абарончай. План “Усход” прадугледжваў разгортванне на тэрыторыі Заходняй Беларусі трох польскіх армій, 22 дывізій. Для адбіцця савецкага наступлення ўздоўж граніцы будавалася ўмацаваная лінія абароны. Да 1939 г. было збудавана некалькі сотняў фартыфікацыйных аб’ектаў, але ўсе яны былі

прыстасаваны для вядзення толькі кулямётнага агню. Так, на напрамку Баранавіч і Навагрудку было каля 300 абарончых бетонных аб'ектаў.

У сакавіку 1939 г. польскае камандаванне прыняло план “Захад”, згодна якому галоўнай ваеннай пагрозай для Польшчы прызнавалася Германія, і галоўныя сілы польскай арміі перакідваліся з усходняга на заходні напрамак. Усе кавалерыйскія і пехотныя дывізіі 3 і 9 карпусоў былі перакінуты на захад. Іх месца занялі запасныя дывізіі з нізкай баяздольнасцю.

У першай палове 1930-х гг. “санацыйны” лагер працягваў палітыку дзяржаўнай асіміляцыі ў дачыненні да беларусаў на тэрыторыі Польшчы. Пасля смерці Ю. Пілсудскага сітуацыя змянілася. Адбыўся зварот да палітыкі нацыянальнай асіміляцыі. Планы, распрацаваныя МУС Польшчы, мелі на ўвазе шырокае перасяленне каланістаў на тэрыторыю Заходняй Беларусі. У інструмент палітыкі нацыянальнай асіміляцыі спрабавалі ператварыць і праваслаўную царкву, падначаліўшы яе дзяржаве. У канцы 1930-х гадоў польскія ўлады ўзмацнілі рэпрэсіі ў дачыненні да беларускага нацыянальнага руху. У 1936–1938 гг. былі забаронены ТБШ, Саюз беларускіх настаўнікаў, Беларускі нацыянальны камітэт. Польская палітычная эліта зыходзіла з таго, што без захавання пад сваім кантролем Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны немагчыма правядзенне вялікадзяржаўнай палітыкі, стварэнне блока дзяржаў “міжмор’я”.

Абгрунтаванню палітыкі на “крэсах” шмат увагі надавала польская публіцыстыка. Так, блізкі да эндэцыі Ё. Барташэвіч лічыў, што пры правядзенні палітыкі на “крэсах” трэба зыходзіць з таго, што польская дзяржава павінна быць нацыянальнай. Галоўная задача заключалася ў тым, каб не даць нацыянальным меншасцям на тэрыторыі Польшчы ператварыцца ў меншасці палітычныя. Ё. Гертых лічыў, што для ажыццяўлення палітыкі асіміляцыі неабходна было весці барацьбу з сепаратызмам, дабівацца павелічэння польскага насельніцтва на “ўсходніх крэсах”, пры гэтым дазволіць мясцоваму насельніцтву карыстацца сваёй мовай на бытавым узроўні, але не на адміністрацыйным. У Студніцкі ўказваў на незавершанасць працэса фарміравання беларускай нацыі як фактар, спрыяльны для ажыццяўлення палітыкі нацыянальнай асіміляцыі.

У савецкім друку пастаянна адзначалася імкненне Польшчы адарваць ад СССР нацыянальныя ўскраіны, у тым ліку і БССР. Сапраўды, у Польшчы перыядычна працягвалі з’яўляцца публікацыі журналістаў, грамадскіх дзеячаў на гэтую тэму. У СССР гэтыя публікацыі ўспрымаліся як праяўленне палітыкі “праметэізму” на афіцыйным узроўні. Але ў 1930-я гады праметэйская работа пачала згортвацца і ў асноўным звязалася да арганізацыі разведвацельных акцый. Пры гэтым “праметэізм” заставаўся ў якасці палітычнага інструмента ў польскім генштабе і інспекцыі польскіх узброеных сіл, а таксама ў бэльведэрскім лагеры. Але і ў гэтых структурах “праметэізм” меў ужо абарончы характар.

У гэты час працягваецца пагаршэнне становішча палякаў на тэрыторыі СССР. У сярэдзіне 1930-х гг. савецкае кіраўніцтва перастала разглядаць палякаў, якія жылі на тэрыторыі УССР і БССР, у якасці кадраў для будучай

польскай чырвонай арміі. У паляках – грамадзянах СССР, Масква цяпер бачыла “пятую калону” “белапанскай” Польшчы. У 1936 г. быў ліквідаваны Польшкі нацыянальны раён імя Ф. Дзяржынскага на тэрыторыі БССР, а яго жыхары падвергнуты масавым рэпрэсіям.

2. Змены ў савецкай палітыцы ў дачыненні да беларускага руху і КПЗБ. У 1930-я гг. СССР поўнасьцю адмовіўся ад ролі абаронцы правоў беларусаў на тэрыторыі Польшчы. Сярод вядомых на сёння крыніц няма дакументаў, якія сведчылі б аб пратэстах савецкага ўрада ў сувязі з парушэннямі правоў нацыянальных меншасцей у Польшчы. Пасля падпісання дагавора аб ненападзе польскае пасольства ў Маскве патрабавала спыніць выступленні ў савецкай прэсе на тэму “польскай акупацыі” Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, і як адзначаў пасол у Маскве Ю. Лукасевич, у гэтай справе палякі дабіліся поспеху. У пачатку чэрвеня 1933 г. Лукасевич наведаў БССР, дзе яму быў аказаны цёплы прыём. Летам 1933 г. у Польшчы ў якасці карэспандэнта “Известий” знаходзіўся К. Радак. Ад імя Сталіна ён прапанаваў палякам “узаемна адмовіцца ад раздзьмухвання нацыянальных праблем у абедзвюх краінах”.

У БССР у 1933 г. былі праведзены рэпрэсіі супраць былых кіраўнікоў БСРГ і “Змагання” ў рамках справы “Беларускага нацыянальнага цэнтру”. Яны ў адпаведнасці з польска-савецкім пагадненнем аб абмене палітзняволенымі ў 1932 г. прыехалі ў СССР. Разам з імі падвергліся рэпрэсіям і некаторыя дзеячы КПЗБ, якія знаходзіліся на тэрыторыі БССР. Гэтая акцыя пацвярджала прапанову Сталіна Варшаве адносна нацыянальнага пытання. Арыштаваных абвінавачалі ў імкненні звергнуць савецкую ўладу ў БССР, аб’яднаць яе з Заходняй Беларуссю ў адзіную Беларускую Народную Рэспубліку, якая ўступіць у федэратыўную сувязь з Польшчай.

У той жа час у Польшчы не ўсе адмовіліся ад ідэі выкарыстання нацыянальнага пытання для аслаблення СССР. Заняўшы ў 1936 г. пасаду пасланіка Польшчы ў СССР В. Гжыбоўскі лічыў, што найслабейшым звяном унутрыпалітычнай сітуацыі ў СССР з’яўляюцца нацыянальныя супярэчнасці. Ён адзначаў працэс русіфікацыі народаў СССР і прагназаваў распад яго па нацыянальных швах. Тэзіс аб унутранай слабасці СССР істотна ўплываў на змест польскай палітыкі на савецкім напрамку.

Ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу ў КПЗБ узмацніліся рэвалюцыйныя чаканні. У 1932 г. на пленуме партыі быў прыняты курс на арганізацыю ўсеагульнай стачкі ва ўвязцы яе з узброеным паўстаннем. КПЗБ спрабавала надаць дзейнасці беларускіх арганізацый радыкальны характар. Сектанцкая палітыка КПЗБ была зменена на II з’ездзе партыі ў 1935 г. Быў узят курс на супрацоўніцтва з нацыянальнымі арганізацыямі. Ужо ў сярэдзіне 1930-х гг. пачаліся рэпрэсіі ўлад СССР супраць дзеячаў КПЗБ. У лютым 1936 г. быў арыштаваны палітычны сакратар партыі І. Лагіновіч. Затым рэпрэсіям падвергліся многія дзеячы КПЗБ. У жніўні 1938 г. выканкам Камінтэрна прыняў рашэнне аб роспуску КПП і яе філіяла КПЗБ. Гэта быў лагічны працяг рэпрэсій супраць беларускага нацыянальнага руху, і ў гэтым пытанні палітыка польскіх і савецкіх уладаў супадала. Цікава, што ў якасці

прычыны роспуску КПП называлася імкненне “правакатараў і шпіёнаў”, якія прабраліся ў яе рады, справакаваць вайну паміж СССР і Польшчай, у прыватнасці, шляхам вылучэння лозунга аб самавызначэнні беларускага і ўкраінскага народаў аж да іх далучэння да БССР і УССР. У Варшаве такая заява магла быць успрынята як адмова СССР ад прытэнзій на Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну. Аднак у Польшчы разгром КПП, як і іншыя рэпрэсіі, расцанілі як праяўленне крызіснага характару развіцця савецкай дзяржавы, яе аслаблення.

3. Крокі СССР па стварэнню сістэмы калектыўнай бяспекі, віленскае пытанне, судзецкі крызіс і Беларусь. У 1933 г. палітбюро ЦК УКП(б) прыняло рашэнне, у адпаведнасці з якім у аснову савецкай знешняй палітыкі была пакладзена ідэя стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі. У 1934 г. пачаліся перамовы аб заключэнні Усходняга пакта. Яго ўдзельнікі павінны былі даць узаемныя гарантыі дапамогі на выпадак агрэсіі.

На момант пачатку перамоў аб Усходнім пакце польска-германскае збліжэнне ўжо стала рэальнасцю. 26 студзеня 1934 г. Германія і Польшча падпісалі дэкларацыю аб непрымяненні сілы, якая па сутнасці прадстаўляла сабою дагавор аб ненападзенні. У гэтым пагадненні Масква ўбачыла антысавецкую аснову. Савецкае кіраўніцтва лічыла нават магчымым польска-германскую агрэсію супраць СССР, і ў ліку першых аб’ектаў гэтай агрэсіі разглядалася БССР.

Менавіта польска-германскае збліжэнне стала важнейшым фактарам, які прывёў да правала праекта Усходняга пакта. Польшча апасалася, што падпісанне гэтага дагавора прывядзе да ўмацавання пазіцый СССР ва Усходняй Еўропе. Такія перамены, на думку польскай дыпламатыі, былі не на карысць Польшчы. Таксама польскія кіруючыя колы апасаліся, што падпісанне Усходняга пакта створыць пагрозу для тэрытарыяльнай цэласнасці Польшчы. Мелася на ўвазе, што выкананне пакта можа прывесці да ўступлення Чырвонай Арміі на тэрыторыю Польшчы, што пацягне за сабою адарванне ад яе Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Адмова Польшчы ад удзелу ва Усходнім пакце прывяла да таго, што гэты дагавор так і не быў падпісаны. Шанс умацавання міжнароднай бяспекі ў рэгіёне, які ўключаў і беларускія землі, не быў рэалізаваны.

Палітыка, якую праводзіў Ю. Пілсудскі падавалася як палітыка “раўнавагі” паміж Масквой і Берлінам. Мэта названай палітыкі заключалася ў тым, каб ператварыць Польшчу ў рэгіянальнага лідара “міжмор’я”. Вырашэнне гэтай задачы было немагчыма без захавання польскага кантроля над тэрыторыяй “усходніх крэсаў”.

Будучыня Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны выклікала занепакоенасць Польшчы ў сувязі з уступленнем СССР у Лігу Нацый. Статут гэтай арганізацыі дазваляў ставіць пытанне аб мірным пераглядзе граніц і аб абароне правоў нацыянальных меншасцей. Тэарэтычна СССР мог выкарыстаць гэтыя магчымасці ў дачыненні да ўсходніх ваяводстваў Польшчы.

13 верасня 1934 г. Ю. Бек заявіў у Жэневе аб адмове Польшчы выконваць Малы Версальскі дагавор. Уступленне СССР у Лігу Нацый паскорыла гэты крок польскай дыпламатыі. Палякі апасаліся, што цяпер савецкі ўрад паспрабуе выкарыстоўваць прадугледжанае дагаворам права Савета Лігі Нацый кантраляваць палітыку Польшчы ў дачыненні нацыянальных меншасцей для пастаноўкі пытання аб правах белрусаў і ўкраінцаў у Польшчы. Савецкі Саюз не выказаў ніякага незадавальнення польскай акцыяй, а М. Літвінаў заявіў паслу Ю. Лукасевичу, што СССР не збіраецца ў Лізе Нацый уздымаць пытанне аб правах нацыянальных меншасцей у Польшчы.

У барацьбе за дамінаванне ў рэгіёне “міжмор’я” польская дыпламатыя важную ролю адводзіла балтыйскім краінам. Польскія планы па ўмацаванню ўплыву ў Прыбалтыцы сутыкаліся з істотнай перашкодай у выглядзе Віленскага пытання. Паміж Польшчай і Літвой цалкам адсутнічалі якія б то не было адносіны ва ўсіх сферах. У сакавіку 1938 г. на польска-літоўскай мяжы адбыўся інцыдэнт, які палякі паспрабавалі выкарыстаць, каб прымусіць Літву аднавіць міждзяржаўныя адносіны. 17 сакавіка Польшча накіравала Літве ўльтыматум, у якім патрабавала аднавіць дыпламатычныя адносіны да 31 сакавіка. На граніцы палякі ажыццявілі ваенную дэманстрацыю.

У гэтым канфлікце СССР выступіў на баку Літвы. Віленскі карыдор у руках Польшчы быў для СССР бар’ерам, які аддзяляў яго ад Германіі. Савецкае кіраўніцтва лічыла за лепшае, каб ён быў у руках Літвы, з якой у Масквы былі дастаткова добрыя адносіны і якая служыла інструментам савецкай палітыкі ў Прыбалтыцы. Таму савецкі ўрад папярэдзіў Польшчу, што не дапусціць абмежавання суверэнітэту Літвы. Літоўскі ўрад прыняў польскі ўльтыматум. Характэрна, што на працягу ўсяго міжваеннага часу пры абмеркаванні віленскага пытання ні адна за краін, якія ў гэтым абмеркаванні ўдзельнічалі не прыгадвала беларускіх інтарэсаў у Вільні. А гэты горад у той час выконваў ролю беларускага культурнага і палітычнага цэнтра на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

Следам за Літоўскім крызісам Еўропа сутыкнулася з Судзецкім крызісам. Пазіцыя Польшчы ў Судзецкім крызісе вызначалася яе барацьбой за стварэнне блока “міжмор’я” і дасягненне статуса дамінуючай дзяржавы ў гэтым рэгіёне. Рашаючымі ўчасткамі гэтай барацьбы, як адзначае Р. Р. Лазько, былі флангі: прыбалтыйскі і паўднёвы. Злучаліся яны паміж сабой праз тэрыторыю Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. На поўдні граніца Польшчы з Румыніяй, адзіным саюзнікам ва Усходняй Еўропе, была вузкай. Польскія правячыя колы лічылі неабходным для ўмацавання паўднёвага фланга блока “міжмор’я” атрымаць агульную граніцу з Венгрыяй за кошт Чэхаславакіі.

З пачаткам Судзецкага крызіса СССР выступіў у падтрымку Чэхаславакіі. Аднак рэальна савецкая дапамога Чэхаславакіі магла быць аказана толькі ў тым выпадку, калі б Польшча ці Румынія дазволілі Чырвонай Арміі прайсці праз іх тэрыторыю. Менавіта “крэсы ўсходнія” маглі стаць тэрыторыяй, праз якую савецкія войскі прайшлі б на дапамогу Чэхаславакіі.

Польшча, зыходзячы са сваіх інтарэсаў у “міжмор’і”, не магла пагадзіцца на праход Чырвонай Арміі па сваёй тэрыторыі. Акрамя таго, правячыя колы Польшчы апасаліся, што ўступленне савецкіх войскаў на тэрыторыю Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны прывядзе да адпадання гэтых тэрыторый ад Польшчы. Да таго ж польская палітыка гурнтавалася на пастулаце аб недапушчальнасці актыўнай ролі СССР у вырашэнні цэнтральна-еўрапейскіх спраў. Сваёй кульмінацыі Судзецкі крызіс дасягнуў у верасні 1938 г. Калі стала відавочна, што Польшча прытэндуе на Цешын, СССР пагражаў ёй разрывам пакта 1932 г. аб ненападзенні. На прыгранічных з Польшчай тэрыторыях адбывалася канцэнтрацыя войскаў для магчымага паходу на дапамогу Чэхаславакіі. Праўда, яна ў большай ступені закранула Кіеўскую ваенную акругу, чым Заходнюю. Тым не менш, польскае консульства ў Мінску ўжо 24 верасня адзначала правядзенне значных мабілізацыйных мерапрыемстваў на тэрыторыі БССР, у тым ліку і рух вайсковых часцей у бок граніцы. Але ацэньвала гэтыя мерапрыемствы толькі як дэманстрацыю, а не падрыхтоўку да рэальных ваенных дзеянняў.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРНЫ